

da je taj pomak prilično važan tek na razini atmosfere odnosno političkog prihvaćanja projekta radničkog upravljanja — jer je i ovaj put predominantan službenički sloj zaposlenih i na razne načine iskazana autoritarnost radničke klase.

Prateći rad savjeta beogradskih poduzeća i njihov klasni sastav, autorica veoma dokumentirano ističe obilježja pojave narastanja službeničkog sloja, i u organima radničkog upravljanja, i u Partiji i sindikatu. Specifičnosti Beograda kao političkog i administrativnog središta još su više pridonijele da se oslika proces birokratizacije i politička akcija koja je oscilirala u dometima i pravcima njegovog sprečavanja.

Zaključujući svoje istraživanje, autorica sumira osnovne ocjene o tom kratkom razdoblju u kojem se pojavila ideja radničkog upravljanja u Jugoslaviji, ali i prvi konkretni oblici te ideje. Analiza prakse za početnu fazu izgrađivanja samoupravljanja, čini se, daje veoma sumorne rezultate i ocjene. Olivera Milosavljević smatra da su ti rezultati uvjetovani općim prilikama u kojima su savjeti u to vrijeme djelovali, jer »radnički saveti kao elemenat radničkog upravljanja izabran od radnika koji čine i njegovu najveću masu, nisu bili dovoljni da u neznatno promjenjenom administrativno centralističkom sistemu upravljanja, planiranja, raspodele i kontrole, sa državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, i uz specifične, očuvane hijerarhijske odnose u proizvodnji, zaista ostvare radničko upravljanje« (111). Značajnije učesće nekoga radničkog savjeta u upravljanju poduzećem bilo je, dakle, više slučajnost uvjetovana nizom pojedinačnih povoljnosti (uloga ličnosti direktora, kvalificiranija radnička klasa, razina njene klasne svijesti, demokratski odnosi u užoj sredini i sl.) a ne normativno-politička datost. Utoliko se ideja i praksa prvih radničkih savjeta — smještena u koordinate političko-ekonomsko-društvenog života u razdoblju 1949-1953 — treba valorizirati na razini zahtjeva iniciranog političkog pokreta koji u svojim počecima, sa svim nedorečenostima, ima značenje prethodnice temeljnijih pretpostavki za izgrađivanje samoupravljanja.

Katarina Spehnbjak

STJEPAN GREDELJ, S onu stranu ogledala

Istraživanje promena modela komunikacije u jugoslovenskom društvu na osnovu analize sadržaja pisanja listova »Borbe« i »Politike« u periodu od 1945. do 1975. god.

(Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1986, 232 str.)

Razdoblje socijalističke izgradnje u Jugoslaviji, pod kojim se u historiografiji obično smatra povijesni tok od 1945. godine nadalje, izazov je različitim istraživačkim naporima. Mjera njihovih dosega često se iščitava unutar vrijednosnopolitičkih a manje znanstvenih sudova; više unutar apriorno ideoloških shema nego otvorenih premisa. Kao što uostalom i mnogobrojni pokušaji često ne mogu odoljeti diktatu sintetičkih prosudbi i recepturi gotovih političkih istina. Knjiga Stjepana Gredelja: *S onu stranu ogledala* uistinu se ne bi mogla svrstati u taj vrlo prepoznatljiv i najčešće komercijalan opus raznorodnog štiva

o poslijeratnom razvoju u nas. Argumenti su na strani konkretno znanstveno-istraživačkog rada uloženi u ocrtavanje jugoslavenske zbilje iz posebne optike i znanstvenog creda autora u ozbiljnost vlastitog posla. Konkretno, sad već afirmirani sociolog mlade generacije na primjeru te knjige jasno pokazuje da *globalne paradigme ma koliko imale uvjerljivost dokaza moraju biti dokazive*. Predmet je njegova interesa pri tom javni simbolički sustav, odnosno lingvističkim iskazom rečeno, označiteljska praksa kao medij posredovanja društvenih vrijednosti i vladajuće društvene strukture na jugoslavenskom prostoru. Namjenjujući već na samom početku označiteljskoj praksi ulogu subjekta a ne pukog preslikavanja ili ogleđa političkog htijenja, Gredelj se odredio spram vlastite predmetnosti. Podnaslov knjige: *Istraživanje promena modela komunikacije u jugoslovenskom društvu na osnovu analize sadržaja pisanja listova BORBE i POLITIKE u periodu od 1945. do 1975. god.* eksplicitno označava smjer njegova rada. Usporedna analiza napisa u političkim rubrikama ili s političkim sadržajem listova »Borbe« i »Politike« empirijska je podloga za, po mojem sudu, dva implicitna autorova zahtjeva: 1) da ustvrdi kako je jugoslavenska koncepcija socijalizma bila prisutna unutar datih medija, i 2) da pokaže na koji su način i s kojim elementima komunicirali osnovni sadržaji socijalizma u navedenom razdoblju.

Čini se izlišnim isticati koliko su naznačeni zahtjevi značajni za oblikovanje povijesnog znanja o jugoslavenskom socijalizmu i za stvaralačke impulse u suvremenoj historiografiji. Pri tom ne mislim da je ovo ili slična istraživanja nadomjestak historiografskim analizama već da su novi »izvori« u spoznaji, točnije referentna mjesta koja povjesničari moraju respektirati u interpretaciji. Kad je riječ o naznačenoj knjizi, uvjetno novim može se smatrati i problematika koju autor izlaže i prinosi njegova empirijskog istraživanja. Naime, diskurzivni prostor bio je nepropitana tematika onoliko koliko se činio samorazumljivim ili nedovoljno značajnim u obzoru gnoseolojsko-materijalističke teorije a politička nadgradnja (u uskopojmljenom redukcionističkom smislu) — općim metodičkim mjestom društvenih i humanističkih znanosti. Raskrivanjem važećih polazišta i uvažavanjem drukčijih pristupa, koji politički život razumijevaju i kao polje komunikacijske društvenosti, ostvarene su pretpostavke i za cjelovitije sagledavanje povijesnog realiteta. Komunistička partija Jugoslavije je, neosporno, konstituirajući novu vlast kao subjekt revolucionarnih promjena, organizirala i diskurs kao medij njezina posredovanja. Organiziranje diskursa od KPJ/SKJ iskazivalo se dvostruko: 1) kao konstituiranje određene diskurzivne situacije unutar koje se ideološki zahtjev prevodio u tzv. objektivni interes i govor, i 2) kao sfera komuniciranja/obavijesti gdje je u funkcioniranju jezika ponajprije bilo bitno prihvaćanje toga istog na-govora.

Jezička se praksa Komunističke partije od 1945. godine, kada je u centru pažnje bila legitimacija poretka, do sredine sedamdesetih godina umnogome izmijenila. Na primjeru tiska u razdoblju od tridesetak godina bjelodano se uočavaju prijelazi i razlike unutar znakovne prakse i ideogovora usustavljenog unutar dominantnih simbola, tema i problematike kojom se napisi bave. Primjerice, u razmatranju osnovnih vrijednosti društva u tom potonjem razdoblju primjetno je gotovo potpuno iščezavanje klasične marksističke terminologije, a u analizi društvenog uređenja iz upotrebe nestaju tzv. klasični simboli kao što su *komunizam, socijalistička država, asocijacija proizvođača i radnički savjeti* (usp. str. 127).

Koristeći analizu sadržaja kao primjerenu metodu u analizi simboličke komunikacije, autoru se u kritičkom obzoru nadaju četiri grupe problema: sadržaj pojma socijalizma, način predočavanja strukture jugoslavenskog društva, medijska identifikacija nositelja socijalističkog preobražaja društva i aspekti međunarodnih odnosa Jugoslavije. Svjestan metodičkih poteškoća u dekodiranju nosive niti u revolucionarnim mijenama, Gredelj podjednako inzistira na njihovoj svezi i vezivnom tkivu, uočavajući zapretnost i samog pojma socijalizma. Pri tom se služi i već postojećim relevantnim istraživanjima različitih znanstvenih disciplina (i historiografije, isto tako) kako bi iskustva provedenog empirijskog istraživanja primjerio prezentnim rezultatima. Tome u prilog govori i slijed naslovljenih poglavlja (Narodna demokratija, Raskid s modelom, Demokratizacija, Neuspjela privredna reforma iz 1961, Privredna i društvena reforma, Društveni sukobi, Ustavne transformacije) koja u znatnom vidu koreliraju sa znatnom tematskom okosnicom i periodizacijom.

Zanimljivi su podaci koje podastire autor, jer se upravo na simboličkoj razini zbiva bitan sastavni dio navlastite ideologije Partije, programske projekcije i njezinih učinaka, promjena u historijskom i sistemskom kontekstu.

Tako se suodnos i spor sovjetskog modela socijalizma i autentične koncepcije osvjetljuje zorno u diskursu prvog razdoblja putem populističke i narodnodemokratske frazeologije, najistaknutijih tema, vrijednosnom usmjerenosti i emocionalnom gustom tekstova. Dok su najistaknutije teme novinskih napisa u tom vremenu bile: revolucionarni etatizam, masovna demokracija i kult rada, dominantne su kategorije društvene strukture: radnička klasa, seljaštvo i radni narod. Autor, isto tako, konstatira da je više od četiri petine napisa u »Borbi« i više od tri četvrtine u »Politici« bilo posvećeno aktivnostima masovnih političkih organizacija i institucijama poretka, a kao najfrekventniji simboli u sferi međunarodnih odnosa pojavljuju se: suradnja FNRJ i SSSR, sovjetsko društvo, Staljin, zemlje narodne demokracije, proleteri internacionalizam.

Evolucija koncepcije socijalizma od etatizma ka samoupravljanju iskazana je promjenom u tematskoj strukturi na način da teme: socijalistička država, centralno rukovođenje, državno planiranje, kolektivizacija sela bivaju zamijenjene temama o demokratizaciji društvenih odnosa, socijalističkoj demokraciji, radničkim savjetima i dr. Analogno tome, sudbina započetih procesa socijalne revolucije pokazuje se pedesetih godina u više vidova što predmnijeva i slojevitost razina i iskaza kao i značajne razlike u shvaćanju značenja pojedinih simbola. Autor posebno bilježi razlike u poimanju koncepta građanske i socijalističke demokracije, revolucije i slobode. To se poglavito iščitava unutar lepeze vrijednosti u rasponu od diktature proletarijata i socijalističke demokracije do kulturne »revolucije«, idejne borbe i buržoaske demokracije. Sve mnogostruke vrijednosti koegzistirale su unutar ključnog pojma socijalizam, prvotno zakrivenog narodnodemokratskom frazom a potom eksplicitno iskazanog i povezanog uz samoupravnu terminologiju.

Imajući u vidu situacijski kontekst politički označen kao raskid s Đilasom u svojoj njegovoj posljedičnosti, a koji datira iz ranih pedesetih godina, zornijim se čine aspektualni pomaci i pojmovni iskoraci iz dotad rabljenih marksističko-lenjinističkih sintagmi. Inače, u istom se razdoblju, sudeći po prezentiranim empirijskim podacima, intenziviraju napisi o ekonomskoj problematici dani simbolima: socijalistička rekonstrukcija privrede, socijalistički preobražaj sela, produktivnost i platni sistem, raspodjela prema radu i dr.

Nadovezujući se na problematiku ekonomskog razvoja zemlje i prijepore s početka 60-ih godina, Gredelj se nadalje bavi simboličkim promicanjem ekonomskih kategorija u tisku. Sistemske premise socijalizma u suodnosu s dilemama tržišne privrede obznanjuju se simbolima: dohodak i dohodovni odnosi, inflacija, kreditiranje, višak radne snage i nezaposlenost, socijalističko tržište i dr., dok se pojam socijalizam oplemenjuje s dvjema novim vrijednostima: oslobođenje rada i rješenje nacionalnog pitanja. Dinamiziraju se, kako autor točno razabire, već naznačene društvene suprotnosti što za posljedicu imaju i otvorene društvene sukobe (studentski bunt iz 1968) i pukotine u »idealnoj« slici društvene strukture. Nezaposlenost, socijalna diferencijacija i sve veće regionalne razlike dovele su potkraj šezdesetih godina do neumitnih klasnih suprotnosti i transfera radne snage u zemlje Zapadne Evrope tako da pojam »jednoklasne« društvene strukture, nadilazeći sve više ideološki providnost, postaje posve nedostatan. Iako, kako se navodi u knjizi, realna društvena struktura poprma klasičnu stratifikacijsku ljestvicu (viši i niži socijalni slojevi, kulturni radnici i službenici, politički funkcionari, privredni rukovodioci, stručnjaci, VKV, KV i NKV radnici i individualni poljoprivredni proizvođači), i dalje egzistira terminološki mimikrija o »klasnom hegemonu«. Ona se u tisku najplastičnije izražava terminom: radni narod, a u strukturi pojmova manju frekvencijsku vrijednost imaju: radnička klasa, humanistička inteligencija, radna inteligencija. Autor to objašnjava ovako: »Viđenje društvene strukture koje se sreće u novinskim napisima ovog razdoblja karakteriše zbrka koja nastaje nekritičkim prenošenjem i uvažavanjem pojmovne neodređenosti dnevno-političke 'teorije'; ono je protivrečan spoj ideološke i empirijske slike društva, koji otežava izvođenje utemeljenijeg zaključka o njegovom stvarnom sastavu« (str. 130).

U novom akcionom programu čini se obrat u redosljedu tema tako da rješenje nacionalnog pitanja i samostalnost republika dolaze u prvi plan, a njih, uz predstojeće privredne promjene, predočavaju napisi o reformi federacije, podružljavanju upravljanja, samoupravnom dogovaranju i udruženom radu. »Difuzni« su nositelji socijalističkog razvoja samoupravljači kao skupni pojam uz dominantne institucionalno-političke strukture i državne organe.

Koncepcija socijalizma, koja je nosiva tvorba autorova istraživanja, u završnom razdoblju, a to je sredina sedamdesetih godina, striktnije se veže uz znakovnu praksu klasičnih autoritarnih obrazaca partijskog vladanja: »demokratski socijalizam«, »organizirane socijalističke snage«, »ideološka borba«.

Zaključujući ovo inicijalno istraživanje, koje je potkrepljeno nizom inspirativnih tabelarnih priloga o kojima u ovom sažetom prikazu nije bilo riječi (primjerce, o tabelama koje izražavaju simboličku identifikaciju »protivnika« i »ideoloških neprijatelja« socijalizma od 1945. nadalje), Gredelj sabire i svoje početne prosudbe. Stoga posljednje poglavlje knjige: »Od propagande do informiranja — Et vice versa?« ima ulogu sažetka rezultata istraživanja.

Uz nijansirana izvođenja razlika na nivou dvaju drukčije profiliranih glasila (»Borba« figurira, kao što je znano, kao partijsko glasilo), daju se obrisi razvoja komunikacijskog sistema: od dirigitirane javnosti, oblikovanja kritičke javne sfere do ponovo kontrolirane javnosti na sredini sedamdesetih.

Gredeljeva zaključna misao o nerazriješenju napetosti poslijeratne komunikacijske situacije u nas temelji se na prijedoru paralelno zahtjevnih funkcija: funkcije agitacije i propagande, funkcije indoktrinacije i funkcije informiranja (str. 157—158). Ideološki utjecanje na praksu komunikacije onaj je kontinuirani

situacijski podtekst koji koncepciju socijalizma raznoliko transcendirira. Ono što je autor jasno pokazao tiče se diskrepancije između simboličke predodžbe koncepcije i njezina odjelovljenja. No, put ka autonomnoj javnosti za koju se Gredelj zalaže raskriva »zastrtu otvorenost« socijalizma onoliko koliko je njegova ostvarivost prisutna.

Biljana Kašić

BOGDAN LEKIĆ, Arhivski izvori za istoriju socijalističke Jugoslavije 1943—1953, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1987, 275 str.

Povećano zanimanje za istraživanje poslijeratnog razdoblja u Jugoslaviji postavilo je u središte interesa istraživača arhivsku građu za taj period. Niz je problema na koje se u istraživanjima nailazi a kreću se od mogućnosti korištenja, koje su različite od sredine do sredine, preko velikog obima građe do nekompletnosti fondova i autentičnosti dokumenata. Istraživaču se pri tome (a on može biti više ili manje upućen u pitanja arhivistike) nameću i neka zapažanja iz domene stručne obrade građe.

Dostupnost je građe veoma često, osobito kada je riječ o »osjetljivijim« temama, ili o najvažnijim dokumentima nekog političkog organa, ograničena unatoč jasnim zakonskim propisima iz te oblasti i podložna je političkoj volji tvorca fonda.

Postojanje obilja dokumenata različite vrste i važnosti karakteristika je poslijeratnog razdoblja pa je istraživač često u situaciji da sam unaprijed pravi selekciju, nastojeći — poznavajući razdoblje i problem — sam odrediti koja građa odnosno građa kojeg tvorca mu je najvažnija. Konkretno, to može značiti da se istraživaču razvoja omladinskog ili sindikalnog pokreta postavlja zahtjev uvida u građu tih organizacija ali i Komunističke partije, uvažavajući njeno značenje u društvu. Često će prevladati odbir u kojem će se nastojati pregledati sva građa viših partijskih organa, a selekcijom građe »glavne« teme morat će se zanemariti niz vrijednih i kvalitetnih analiza i izvještaja nastalih na mikro-razini.

Obilje dokumenata u jednoj godini ili nekom drugom vremenskom periodu smjenjuje često izostanak bilo kakvih dokumenata za određeno razdoblje. To se ponekad može objasniti postojanjem »tabu«-tema u nekom vremenu, ali ta objašnjenja u većini nisu dostatna te se otvaraju pitanja o razlozima koji su unutar i izvan arhivistike. Kritika izvora kao dio istraživačkog postupka javlja se, u svjetlu ovih napomena i drugih objektivnosti i ograničenosti, kao još jedan od otežavajućih činilaca istraživanja poslijeratnog razdoblja.

Knjiga Bogdana Lekića prvi je heurističko-arhivistički rad o arhivskoj građi poslijeratnog razdoblja kao historijskom izvoru. Njezino je značenje veliko i za historiografiju i za arhivistiku; za prvu, jer omogućava efikasniji i sigurniji rad istraživačima, za drugu, jer daje stručnu pomoć arhivistima u oblasti valorizacije i klasifikacije građe, omogućava bolje planiranje u obradi i zaštiti građe i otvara prostore za publiciranje.